

KAZIMIERZ MICHAŁOWSKI (1901—1981)

Prof. dr Kazimierz Michałowski urodzony dnia 4 grudnia 1901 r. zmarł po krótkiej chorobie 1 stycznia 1981 r. Do ostatniej chwili był aktywny naukowo, pełnił wiele funkcji i zajmował liczne stanowiska pozwalające Mu na nieprzerwaną działalność organizacyjną. Odszedł jako zastępca dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie, kierownik Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej PAN i Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej UW w Kairze, członek rzeczywisty PAN, prezes Międzynarodowego Towarzystwa Nubiologicznego, wiceprezes międzynarodowego Stowarzyszenia Egiptologicznego. Był profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Warszawskiego, do emerytury w 1972 r. kierownikiem Katedry Archeologii Śródziemnomorskiej (podzielonej w 1976 r. na dwa zakłady włączone do Instytutu Archeologii UW), członkiem prezydium PAN do 1979 r., członkiem prezydium Komitetu Nauk o Kulturze Antycznej PAN do 1978 r., honorowym członkiem zarządu PTF. Dożyłotnio piastował godność członka Accademia dei Lincei, Niemieckiego Instytutu Archeologicznego, Niemieckiej Akademii Nauk (NRD), Saskiej Akademii Nauk, British Academy, Instytutu Francuskiego w Egipcie, Greckiego Towarzystwa Archeologicznego, Francuskiego Towarzystwa Egiptologicznego, Amerykańskiego Instytutu Archeologicznego, Czeskiego Instytutu Egiptologicznego. Wśród funkcji kierowniczych pełnionych w przeszłości wymieńmy przewodnictwo sekcji Muzeów Archeologicznych ICOM, kierowanie prospekcją archeologiczną Nubii i przewodniczenie Międzynarodowej Komisji Ekspertów do spraw konserwacji świątyń w Abu-Simbel w związku z budową Wielkiej Tamy na Nilu. Intensywna praca naukowa i różnorodna działalność przyniosła Zmarłemu uznanie wyrażone licznymi odznaczeniami i nagrodami, m.in.: *Virtuti Militari* V klasy (za kampanię 1939 r.), order Sztandaru

Pracy I klasy, krzyż komandorski *Polonia Restituta*, order Budowniczego Polski Ludowej, *Legion d'Honneur*, krzyż komandorski *Corona d'Italia* i in. Był prof. Michałowski doktorem h.c. trzech uniwersytetów: w Strasburgu, Cambridge i Upsali, a funkcję „visiting professor” pełnił w Aleksandrii (1957—1958 r.) i w Aberdeen (1971 r.). Na Uniwersytecie Warszawskim pełnił w latach 1945—1947 funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego, a w 1947—1948 prorektora.

Działalność naukowa prof. Michałowskiego rozpoczęła się w 1927 r. opublikowaniem dysertacji doktorskiej nt. *Niobidów w sztuce greckiej*, napisanej pod kierunkiem Edmunda Bulandy na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W latach 1926—1934 zajmował się archeologią klasyczną pojmowaną wówczas jako historia sztuki starożytnej. Szybko nawiązane kontakty międzynarodowe umożliwiły młodemu uczonemu udział w badaniach *École Française d'Athènes* uwieńczonych publikacją portretów z Delos (odznaczoną po latach wysoką nagrodą *Académie des Inscriptions*). W 1930 r. po habilitacji został powołany na Uniwersytet Warszawski, gdzie zorganizował Katedrę Archeologii Klasycznej i studium tej dyscypliny. Rychło jednak krąg zainteresowań Profesora poszerzył się wydatnie obejmując sztukę i kulturę starożytnego Egiptu. Praktycznym rezultatem były trzy kampanie wykopalisk polsko-francuskich w Tell Edfu w Górnym Egipcie uwieńczone nie tylko monumentalną publikacją, lecz także uzyskaniem w drodze podziału znacznego zespołu zabytków. Profesor był już wówczas wicedyrektorem Muzeum Narodowego w Warszawie. Zabytki z Edfu stały się trzonem otwartego w 1939 r. Działu Sztuki Starożytnej Muzeum.

Po kampanii wrześniowej, w której Profesor brał udział jako porucznik W.P. nastąpił 5-letni pobyt w obozie jeńców w Woldenbergu. Tam kierował akcją

kształceniową dla jeńców oraz prowadził wykłady i seminaria z archeologii i egiptologii.

Trudny okres powojenny 1945–1956 poświęcił na rozbudowę dwóch placówek: Działu Sztuki Starożytnej MN oraz Katedry Archeologii Klasycznej UW (od 1953 r. przemianowanej na Śródziemnomorską), a następnie (od 1956 r.) samodzielnego Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej PAN. Z tego też okresu pochodzą liczne rozprawy poświęcone starożytności klasycznej i egiptologii. Integracja tych dyscyplin stała się wówczas ideą przewodnią Profesora, realizowaną następnie przez całe życie. „Unia personalna” kierowanych przez Profesora placówek przyczyniła się do wykształcenia wyjątkowo licznej, jak na ówczesne warunki, kadry naukowej. Podstawę źródłową dydaktyki stanowiły bowiem zespoły zabytków zgromadzone w Dziale Sztuki Starożytnej MN.

Wówczas też rozwinęły się w kierowanym przez Profesora zespole badania nad historią kolekcjonerstwa w Polsce.

W 1956 r. otworzyły się możliwości archeologicznych badań terenowych. Początkowo w oparciu o Muzeum Narodowe, a następnie Uniwersytet Warszawski organizuje prof. Michałowski wykopaliska polskoradzieckie w Mirmeki na Krymie (1956–1959), a następnie polskie w Tell Atrib w Dolnym Egipcie (1957–), w Aleksandrii (1957–), w Palmyrze (1959–). W 1960 r. następuje otwarcie instytucji, którą Profesor uważał za swoje najważniejsze osiągnięcie — Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego w Kairze. Stworzenie takiej placówki przy korzystnej dla polskiej nauki atmosferze w krajach Bliskiego Wschodu pozwoliło na rozwinięcie działalności archeologicznej na wielką skalę. Poza kontynuowaniem regularnych wykopalisk na tych stanowiskach rozpoczynają się badania terenowe w Górnym Egipcie (Deir el Bahari 1960–) i niezwykle dla nas ważne, choć ograniczone do 4 kampanii (1961–1964), wykopaliska ratownicze w Faras (Sudan). Trafnie wybrane stanowisko pozwoliło na odsłonięcie katedry biskupów z wyjątkowo bogatą i doskonale zachowaną dekoracją ścienną. Malowidła, a także inskrypcje i inne zabytki z Faras podzielone zgodnie z regułą między muzea w Chartumie i Warszawie stały się w Polsce bazą do studiów nad kulturą Nubii chrześcijańskiej VIII–XIII w. Profesor poszerzył krąg swoich zainteresowań i jak zwykle zorganizował ekipę do badań szczegółowych, praktycznych i teoretycznych. W Muzeum Narodowym po trudnych pracach konserwatorskich powstał nowy dział fresków z Faras, jedyny w Europie, przyciągający specjalistów, a także szerokie rzesze zainteresowanych z całego świata.

Nie tak spektakularne, lecz niezmiernie ważne

naukowo efekty mają polskie wykopaliska w Aleksandrii, na Kom el Dikka (gdzie odsłonięto znaczną część dzielnicy mieszkalnej, termy, budowlę teatralną), w Deir el Bahari (świątynia Totmesa III), w Palmyrze (*principia* twierdzy legionowej założonej przez Dioklecjana i kilka grobowców z pełnym wyposażeniem). Tyle o najstarszych polskich stanowiskach archeologicznych. Profesor nie poprzestał na tym wykorzystując każdą sposobność do dalszej ekspansji organizacyjnej i naukowej. Kontynuacją polskiej działalności w Nubii po budowie Wielkiej Tamy są wykopaliska w Starej Dongoli (Sudan, od 1964 r.) odsłaniające kościoły bizantyńskie. Dawne marzenia o polskich wykopaliskach w Grecji realizują się na Cyprze w Nea Paphos (1965–). Rzymski dom z bogatą dekoracją mozaikową, ozdobiony kolekcją rzeźb pozwala na rozwinięcie badań grupie „klasyków”. Ostatnią inicjatywą Profesora to wykopaliska polskie w Iraku, najprzód w Nimrud, a następnie na wyspie Bijan i w Saadiya (1978–).

Wszystkim pracom terenowym towarzyszyła intensywna działalność edytorska, gdyż dewizą Profesora było szybkie publikowanie odkryć. Do połowy lat sześćdziesiątych osobiście prowadził wszystkie kampanie i sam redagował obszernie sprawozdania z kompletną dokumentacją i wstępną interpretacją. Później przekazywał stopniowo te czynności swoim uczniom, wśród których wytworzyły się prawdziwe grupy zainteresowań. Problematyka tych badań wprowadzona do dydaktyki uniwersyteckiej ogromnie ją wzbogaciła.

W latach sześćdziesiątych i później rozwinął Profesor działalność popularyzatorską wydając kilkanaście książek i albumów poświęconych historii badań, sztuce egipskiej, greckiej oraz poszczególnym zespołom archeologicznym (Aleksandria, Karnak, Teby, Luksor, Palmyra, Faras). Za swoje *opus vitae* uważał monumentalną *Sztukę starożytnego Egiptu*, dzieło wydane zagranicą w 4 językach, wspaniale ilustrowane, zawierające najważniejsze idee i przemyślenia Autora zebrane w ciągu bez mała pół wieku.

Działalności archeologicznej *sensu stricto*, tj. badaniom terenowym oraz ich opracowaniom towarzyszyła nieprzerwanie praca dydaktyczna, na którą składały się wykłady i seminaria. Te ostatnie stanowiły wielką pasję Profesora i kontynuował je do końca życia. Miały one zresztą specjalny charakter, gdyż poza studentami gromadziły doktorantów, docentów i profesorów, a także licznych współpracowników, nie wyłącznie archeologów oraz okazjonalnych uczestników. W rezultacie nabrały one charakteru interdyscyplinarnych zebrań naukowych. Kilka razy w roku odbywały się w Katedrze i w Muzeum wykłady wybitnych specjalistów zaproszonych z zagranicy, a równie często

Profesor wyjeżdżał z wykładami dla obcych uniwersytetów, na konferencje, sympozja i kongresy międzynarodowe, z których składał zawsze po powrocie interesujące sprawozdania.

W trzeciej swojej domenie — muzealnictwie — doprowadził wystawiennictwo zabytków archeologicznych w Polsce do wysokiego poziomu, a także intensyfikował tą drogą upowszechnianie wiedzy, nie tyle może o świecie starożytnym, ile o osiągnięciach archeologii i archeologów. Po skromnych początkach ograniczonych do wystaw objazdowych, odczytów i prelekcji przyszła kolej na prasę, radio i telewizję. W Muzeum powstał także żywotny ośrodek badań naukowych nad własnymi i zagranicznymi zbiorami.

Skala działalności i zainteresowań prof. Michałowskiego była więc ogromna. Wykopaliska, publikacje, dydaktyka, muzealnictwo, popularyzacja... Problematyka cywilizacji starożytnych od Egiptu faraonów do Nubii monastycznej poprzez antyk i Bliski Wschód nie mówiąc o kolekcjach polskich XVIII w.

Nemo omnia scire potest, toteż Kazimierz Micha-

łowski przyjął wyżej sygnalizowaną zasadę tworzenia wyspecjalizowanych ekip do poszczególnych zadań. Sam był ich inicjatorem i kierownikiem, a potrafił to czynić w nieprzeciętnej skali. Dlatego słusznie w jednym z licznych nekrologów został nazwany wielkim organizatorem i ambasadorem nauki polskiej.

Pozostało po nim dwadzieścia kilka książek, kilka serii wydawniczych o międzynarodowym debicie, wiele rozpraw i artykułów (por. niżej). Pozostały koncesje wykopaliskowe w Egipcie, Syrii, Sudanie, Iraku i na Cyprze, cztery poważne placówki naukowe, zbiory muzealne wzbogacone o zabytki z wykopalisk, w tym Galeria Faras, wyspecjalizowane biblioteki, pracownie i laboratoria. Pozostało około 200 uczniów, w tym 3 profesorów, 6 docentów i ponad 30 doktorów.

Dzieło Jego życia niewątpliwie wyznacza epokę w historii archeologii śródziemnomorskiej w Polsce i w kilku krajach orientalnych, przede wszystkim w Egipcie i Sudanie, gdzie dokonał najważniejszych odkryć i przeprowadził najbardziej owocne prace i badania.

Anna Sadurska

WYBRANA BIBLIOGRAFIA*:

KSIĄŻKI

(Délös XIII). *Les portraits héllenistiques et romains*, Paris 1932.

Delfy, Lwów 1937; wyd. II Warszawa 1949; wyd. III 1959 (pop.-nauk.).

Tell Edfou. Fouilles Franco-Polonaises, I-III, Le Caire 1937, 1939, 1950 (współautor).

Sztuka starożytna, Warszawa 1955 (przewodnik MN w Warszawie).

Mirmeki. Wykopaliska odcinka polskiego w r. 1956, Warszawa 1958.

Technika grecka, Warszawa 1959 (pop.-nauk.).

Palmyre I. Fouilles polonaises 1959, Warszawa 1960.

Palmyre II. Fouilles polonaises 1960, Warszawa 1962.

Palmyre III. Fouilles polonaises 1961, Warszawa 1963.

Palmyre IV. Fouilles polonaises 1962, Warszawa 1964.

Palmyre V. Fouilles polonaises 1963—64, Warszawa 1966.

Faras I. Fouilles polonaises 1961, Warszawa 1962.

Faras II. Fouilles polonaises 1961—62, Warszawa 1965.

Faras. Centre artistique de la Nubie chrétienne, Leiden 1966.

Faras. Die Kathedrale aus dem Wüstensand, Zürich-Köln 1967.

L'art de l'ancienne Egypte, Paris 1968 (*Art of Ancient Egypt*, New York 1969; *Aegypten. Kunst und Kultur*, Freiburg—Basel—Wien 1969; *Arte y civilisation de Egipte*, Barcelona 1969).

Nie tylko piramidy, Warszawa 1966; 1969, 1972 — wersja niem.; 1977 — wersja czeska (pop.-nauk.).

Jak Grecy tworzyli sztukę, Warszawa 1970 (pop.-nauk.).

Od Edfu do Faras, Warszawa 1974 (pop.-nauk.).

Palmyra, Warszawa 1968 (album fot. z tekstem wprowadzającym; liczne wydania w językach obcych, Wyd. Arkady).

Karnak, Warszawa 1969 (*ibidem*).

Aleksandria, Warszawa 1970 (*ibidem*).

Luksor, Warszawa 1971 (*ibidem*).

Piramidy i mastaby, Warszawa 1972 (*ibidem*).

* Pełna bibliografia Kazimierza Michałowskiego ukaże się w wydawnictwie *Opera Minora* oddanym obecnie do druku.

Teby, Warszawa 1974 (*ibidem*).
Karnak, Warszawa 1976 (zeszyt z serii „Mała Encyklopedia Sztuki”, Wyd. Arkady).
Luksor, Warszawa 1976 (*ibidem*).

Piramidy i mastaby, Warszawa 1976 (*ibidem*).
Teby, Warszawa 1976 (*ibidem*).
Delfy, Warszawa 1979 (*ibidem*).
Akropol, Warszawa 1979 (*ibidem*).

WYBRANE ARTYKUŁY (POMINIĘTO M.IN. WSTĘPNE RAPORTY Z KAMPANII WYKOPALISKOWYCH)

Les Niobides dans l'art plastique grec de la seconde moitié du Vème siècle, Eos, XXX 1927, s. 175-193.

Ein Niobekopf aus den Sammlungen des Fürsten Radziwill in Nieborów, AA 1927, s. 58-70.

Zum Sarkophag aus S. Constanza, RM, XLIII, 1928, s. 132-146.

Virgile et les beaux arts, Eos, XXXIII 1930, s. 43-58.

Un portrait égyptien d'Auguste au Musée du Caire, Bull. de l'Inst. Français au Caire 1935, s. 73-88.

La fin de l'art grec, BCH, 1946, s. 385-392.

Les expositions itinérantes dans les musées de Pologne, Museum, III z. 4, 1950, s. 275-282.

Создатель канона эгипетского храма, VDI, 1956, z. 4, s. 110-130.

Rapport sur la prospection du terrain dans la région de la mosquée de Nabi Daniel en 1958, Bull. de la Fac. de Droit-Université d'Alexandrie, XIII 1958, s. 37-43.

Kalos Limen, EAA IV, Roma 1961, s. 304-305.

Les fouilles archéologiques et l'art antique au Musée National de Varsovie, Bull. Mus. Nat. de Varsovie, III 1962, s. 62-63.

Peintures chrétiennes du VIIe s. à Faras, *ibidem*, s. 3-8.

Palmira, EAA V, Roma 1963, s. 900-908.

La Nubie chrétienne, Africana Bulletin 3, 1965, s. 9-26.

Archéologie méditerranéenne en Pologne après la seconde guerre mondiale, Études et Travaux, I 1966, s. 5-22.

Algérie — la modernisation des musées en Algérie,

Le Courrier de l'UNESCO, Mai 1966, s. 1-45, annexe, s. 34-45.

Les deux Asclepios de Nea Paphos, RA, 1968 z. 2, s. 355-358.

Polish Excavations in Old Dongola 1964, Kush, XIV 1969, s. 289-299.

Open Problems of Nubian Art and Culture in the Light of the Discoveries at Faras, w: *Kunst u. Geschichte Nubiens in Christlicher Zeit*, Recklinghausen 1970, s. 11-20.

Classification générale des peintures murales de Faras, w: *Mélanges Devambez* (RA 1972 z.2) s. 375-380.

Tell Atrib, EAA VIII Supplemento, Roma 1973, s. 799-800.

Ancient Egyptian Visual Arts, Encyclopedia Britannica, XV 1974, s. 248-258.

Nouvelles recherches sur la topographie de Palmyre, w: *Mél. d'histoire ancienne et d'archéologie offerts à Paul Collart*, (Cahiers d'Archéologie Romande 5), 1975, s. 305-306.

Les fouilles archéologiques polonaises en Afrique, Africana Bulletin 25, 1976 (1978), s. 13-26.

Études sur les tendances actuelles dans la pratique de fouilles archéologiques. Suggestions et idées générales pour l'établissement des „musées-sites”, Rocznik MNW, XXIV 1980, s. 345-355.

Zabytki sztuki dziedzictwem ludzkości, w: *Materiały Sesji Naukowej zorganizowanej przez Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne na temat: „Zabytki sztuki sakralnej dobrem kultury narodowej”*, kwiecień 1980. Materiały Problemowe 6, 1980, s. 57-60.